

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7°

Μορφή και περιεχόμενο λογοτεχνικού έργου

Κάθε έργο τέχνης συγκροτείται βάσει δύο θεμελιακών στοιχείων: της μορφής και του περιεχομένου. Συνήθως η μορφή ταυτίζεται με τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός έργου, ενώ το περιεχόμενο με τα εσωτερικά. Ωστόσο, από τη στιγμή που κάθε έργο αποτελεί μια αναπόσπαστη ενότητα, μορφή και περιεχόμενο αναπτύσσονται και μελετώνται κατά κάποιο τρόπο ταυτόχρονα, μεταβάλλοντας το ένα το άλλο τη στιγμή που γράφεται το έργο. Διαφορετικό περιεχόμενο λοιπόν οδηγεί σε διαφορετική μορφή και το αντίστροφο.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΟΡΦΗΣ

Με τη μορφή ο καλλιτέχνης κάνει προσιτό και δίνει αξία στο έργο του. Είναι η φόρμα, η εσωτερική, δηλαδή, οργάνωση, ο δομικός σκελετός, που σε κάθε έργο τέχνης χτίζεται για να εκφραστεί το περιεχόμενο. Αποτυπώνει τις ιδέες, τις ψυχικές του ανάγκες, το υλικό, την τεχνική (τα μέσα έκφρασης), τους αισθητικούς κανόνες, έχοντας στόχο να προκαλέσει αισθητική συγκίνηση.

Τα στοιχεία που την συγκροτούν είναι:

- ▶ Γλώσσα (ιδιοτυπίες), ύφος, πρόσωπα
- ▶ Εκφραστικά μέσα, σχήματα λόγου, εκφραστικοί τρόποι
- ▶ Αφηγηματικές τεχνικές και τρόποι, χρονικά επίπεδα, η σειρά των γεγονότων, η διάρκεια των γεγονότων, η εστίαση του αφηγητή
- ▶ Στοιχεία οργάνωσης / δομής του κειμένου (=ο τρόπος που οργανώνεται / συντίθεται ένα ποιητικό ή αφηγηματικό έργο), πλοκή της αφήγησης (=η σειρά των γεγονότων σε άμεση συνάρτηση με τη δράση των χαρακτήρων)
- ▶ Ομοιοκαταληξία ή ελεύθερος στίχος, μέτρο/ρυθμός (στοιχεία δομής)
- ▶ Τεχνοτροπίες / λογοτεχνικά ρεύματα και τα χαρακτηριστικά τους, λογοτεχνικό γένος/είδος
- ▶ Στίξη, τίτλος, περικείμενα στοιχεία, διάκενο.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Αποτυπώνει το τι και το πώς παριστάνεται σε ένα κείμενο, ό,τι περιέχεται σε ένα σχήμα, μια μορφή. Είναι το νόημα ενός έργου τέχνης, οι ιδέες του, οι σκοποί του. Το περιεχόμενο ενός θέματος είναι κάτι πολυπλοκότερο από το θέμα. Το θέμα είναι ένα παθητικό στοιχείο που ενεργοποιείται από τα υπόλοιπα στοιχεία του έργου και εξαρτάται από τη θέση που θα πάρει ο καλλιτέχνης απέναντί του. Το θέμα είναι ένα συγκεκριμένο κομμάτι της πραγματικότητας, γύρω από το οποίο αναπτύσσεται το περιεχόμενο. Γι' αυτό το λόγο αυτό το ίδιο θέμα μπορεί να παρουσιαστεί με διαφορετικές προεκτάσεις και οπτικές και με διαφορετικές μορφές. Είναι αυτό που εκφράζει την κοινωνική κατάσταση, τις συνθήκες που αλλάζουν, τις ανακατατάξεις της εποχής [π.χ. οι μεγαλόπνοες ποιητικές αποτυπώσεις της Παλαμικής ποίησης έδωσαν τη θέση τους στις απαισιόδοξες αποτυπώσεις της Καρυωτακικής ποίησης, που αποτέλεσε δείκτη των κοινωνικών ανακατατάξεων της εποχής (Μικρασιατική καταστροφή)].

ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Κάθε λογοτεχνικό έργο, ποιητικό ή πεζό, περιλαμβάνει τον κύριο κειμενικό κορμό, αυτόν που κυρίως μας απασχολεί στην ανάγνωση και στην ανάλυση και μας έρχεται στο νου, όταν ακούμε τη λέξη «κείμενο». Οι μελετητές της λογοτεχνίας έχουν δείξει ενδιαφέρον και για μια σειρά στοιχείων που κατά κάποιον τρόπο συνοδεύουν τον κύριο κειμενικό κορμό, επιτελώντας διάφορες λειτουργίες, ανάλογα με την περίπτωση. Τα στοιχεία αυτά ονομάζονται περικείμενα, επειδή βρίσκονται «περί το κείμενο». Ό,τι δηλαδή περιβάλλει το καθαυτό κείμενο, αλλά εντός του πλαισίου του βιβλίου (Genette). Τα περικείμενα στοιχεία προσφέρουν τη δυνατότητα διαμόρφωσης άποψης για το νόημα ενός βιβλίου πριν την ανάγνωσή του.

Τα στοιχεία αυτά είναι τα εξής:

- ▶ Οι κάθε είδους τίτλοι (π.χ. γενικός τίτλος έργου, τίτλοι των διαφόρων μερών - κεφαλαίων, υπότιτλοι, μεσότιτλοι, πλαγιότιτλοι).
- ▶ Ο τίτλος ως όνομα του βιβλίου είναι το βασικότερο στοιχείο της ταυτότητάς του.
- ▶ Οι εισαγωγές, τα εισαγωγικά σημειώματα, ιστορικό περίγραμμα (στοιχεία συγκείμενου/συμφραστικού πλαισίου).
- ▶ Οι πρόλογοι (τέχνασμα του συγγραφέα που μπορεί να δίνει πληροφορίες και βοηθητικά στοιχεία, να κατευθύνει την ανάγνωση του έργου, να δημιουργεί προσδοκίες) και επίλογοι.
- ▶ Οι αφιερώσεις, οι ευχαριστίες.

- ▶ Τα *motò* (= *απόφθεγμα* - *ιταλ.*). Οι ποιητές, κυρίως, κάτω από τον τίτλο του ποιήματος γράφουν ένα ρητό, ένα απόφθεγμα, ένα γνωμικό, στίχους κάποιου άλλου ποιητή ή ακόμη και μια φράση παρμένη από άλλο κείμενο.
- ▶ Οι σημειώσεις, δηλαδή οι διευκρινιστικές πληροφορίες στο κάτω μέρος της σελίδας (υποσελίδες) ή στο τέλος του βιβλίου.
- ▶ Η εικονογράφηση (ταπετσαρίες).
- ▶ Το εξώφυλλο, το οπισθόφυλλο (κείμενο που το διαβάζουμε συνήθως στο πίσω μέρος του εξώφυλλου και έχει χαρακτήρα πληροφοριακό).
- ▶ Οι δείκτες τόπου και χρόνου, δηλαδή οι ενδείξεις που μας δίνουν πολλοί συγγραφείς σχετικά με το πού και πότε γράφτηκε το κείμενο.
- ▶ Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα, το όνομα του εκδοτικού οίκου.

Σημείωση: Εκτός από τα περιεχόμενα στοιχεία, υπάρχουν και τα **επικείμενα**. Αυτά έχουν έμμεση σχέση με το κυρίως κείμενο και συνήθως δε βρίσκονται στον ίδιο τόμο με αυτό, όπως: ένα δελτίο τύπου, μια συνέντευξη του συγγραφέα σε κάποιο έντυπο.

ΤΙΤΛΟΣ

Η Τιτλολογία είναι ένας ιδιαίτερος κλάδος που μελετά τους τίτλους. Έχει αναπτυχθεί κυρίως στη Γαλλία και θέτει ορισμένα ερωτήματα / παρατηρήσεις που μπορούν να μας οδηγήσουν στις διαπιστώσεις σχετικά με το λειτουργικό τους ρόλο σε ένα λογοτεχνικό έργο.

Υπάρχουν τίτλοι οι οποίοι:

- ▶ Δε δίνουν καμία πληροφορία για το έργο ή δε σημαίνουν τίποτε, και μόνο εκ των υστέρων μπορούμε να τους κατανοήσουμε («*Οκτάνα*», Α. Εμπειρικός).
- ▶ Μας προϊδεάζουν για ό,τι πρόκειται να διαβάσουμε, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο («*Μονόλογος Ευαισθήτου*», Ε. Ροΐδης).
- ▶ Δίνουν την εντύπωση πως μας προετοιμάζουν για την ανάγνωση, αλλά στην ουσία μας παραπλανούν («*Οι τρεις σωματοφύλακες*», Α. Δουμάς).
- ▶ Αμφισβητούν τα καθιερωμένα και μας θέτουν σε σοβαρό προβληματισμό, για να μπορέσουμε να τους εξηγήσουμε («*Μυθιστόρημα*», Γ. Σεφέρης).
- ▶ Σχετίζονται έμμεσα με το θέμα του έργου ή λειτουργούν συμβολικά («*Η ζωή εν τάφω*», Σ. Μυριβήλης).
- ▶ Επικεντρώνουν το ενδιαφέρον μας σε ένα συγκεκριμένο στοιχείο του έργου, το οποίο ίσως αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση του συνόλου («*Τα χταποδάκια*», Μ. Καραγάτσης).

- ▶ Επικεντρώνουν το ενδιαφέρον μας στον κεντρικό ήρωα ή σε κάποια ιδιότητα ή ενέργειά του («*Η φόνισσα*», Αλ. Παπαδιαμάντης).
- ▶ Λειτουργούν ως κειμενικοί δείκτες στην ερώτηση ερμηνευτικού σχολίου.

ΠΛΟΚΗ - ΔΟΜΗ

Η έννοια της **πλοκής** συχνά συγχέεται με τον όρο **δομή**. Ωστόσο, οι δύο αυτοί όροι δεν ταυτίζονται. Για να κατανοηθεί η πλοκή στα λογοτεχνικά κείμενα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα εξής:

Ο **μύθος** είναι το περιεχόμενο, η υπόθεση, η ιστορία, το σενάριο του έργου, το οποίο περιλαμβάνει γεγονότα, περιστατικά, επεισόδια, συγκρούσεις μεταξύ των προσώπων. Όλα αυτά τα στοιχεία παρουσιάζονται, προβάλλονται, εξελίσσονται και διαπλέκονται μεταξύ τους με ορισμένη σειρά και με ορισμένο τρόπο που καθορίζει ο δημιουργός του λογοτεχνικού κειμένου. Η **έννοια της πλοκής** (κυρίως στα αφηγηματικά έργα) είναι ο τρόπος αυτός ακριβώς, βάσει του οποίου το αφηγηματικό υλικό οργανώνεται, για να προωθηθεί και να εξελιχθεί ο μύθος. Οι όποιες επιλογές κάνει ο δημιουργός του έργου αποβλέπουν σε έναν κυρίως **στόχο**: να εκθέσει τα γεγονότα του μύθου, ώστε να προκαλείται συνεχώς το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Πολλοί επίσης συγγραφείς δεν παρουσιάζουν τα γεγονότα του μύθου με τη σειρά που συνέβησαν, στη χρονική τους δηλαδή αλληλουχία. Προτιμούν να διαπλέκουν τα γεγονότα με τρόπο διαφορετικό από τη φυσική – χρονική σειρά [π.χ. το ξεκίνημα από το κέντρο της ιστορίας (μύθου), από ένα περιστατικό που αποτελεί την «καρδιά» του μύθου (τεχνική *in medias res*)]. Αν η **δομή** λοιπόν υποδηλώνει την εξωτερική αρχιτεκτονική του λογοτεχνικού έργου, η πλοκή ισοδυναμεί με την εσωτερική αρχιτεκτονική και την οργάνωση – εξέλιξη των περιστατικών του μύθου, ο οποίος εξελισσόμενος διέρχεται σταδιακά από τρία κυρίως διαδοχικά στάδια: το πρώτο είναι η **δέση**, το δεύτερο η **κορύφωση** και το τρίτο η **λύση**. Η σύγχρονη αφηγηματολογία μας εφοδιάζει με άλλες τυπολογίες συνδυασμών της πλοκής, που ονομάζονται λειτουργικά σχήματα. Ένα παράδειγμα είναι το σχήμα: «αρχική κατάσταση, διαδικασία μετασχηματισμού (πρόκληση-δράση-τίμημα), τελική κατάσταση».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8°

Αφηγηματολογία

Ο όρος «αφηγηματολογία» (όρος T. Todorov-1969) δηλώνει τον επιστημονικό κλάδο που αναπτύχθηκε από τα μέσα του 20^{ου} αι. στο πλαίσιο των λογοτεχνικών σπουδών και επιχειρεί να συγκροτήσει τη θεωρία του αφηγηματικού λόγου.

Συγγραφέας: είναι ο δημιουργός του κειμένου. Έρχεται σε επαφή με τον αναγνώστη μέσω του δημιουργήματός του. Η «μέθοδος» με την οποία ο συγγραφέας μεταδίδει την ιστορία στον αναγνώστη είναι ο αφηγητής.

Αφήγημα: είναι το κείμενο που περιέχει μια ιστορία (μύθο) και η οποία οφείλει να μεταβιβαστεί από μια αφηγηματική πράξη.

Αφηγητής: δεν υπάρχει αφήγημα χωρίς αφηγητή. Ο αφηγητής είναι ένα πλασματικό πρόσωπο, που διαμορφώνεται ανάλογα με τις ανάγκες της αφήγησης, δημιούργημα του συγγραφέα, διαμεσολαβητής συγγραφέα και αναγνώστη (εκτός από την περίπτωση που συγγραφέας και αφηγητής ταυτίζονται).

Οι λειτουργίες που επιτελεί ο αφηγητής διακρίνονται σε:

- ✓ **Αφηγηματική:** είναι αυτός που μεταδίδει την ιστορία
- ✓ **Σκηνοθετική – οργανωτική:** συνίσταται στη δόμηση του αφηγηματικού υλικού, έτσι ώστε να εξασφαλίζει τη μέγιστη δραστικότητα.
- ✓ **Επικοινωνιακή:** εξασφαλίζει την αδιάκοπη επαφή μεταξύ του αφηγητή – πομπού και του ακροατή (ή αναγνώστη) – δέκτη του.
- ✓ **Πιστοποιητική:** εκφράζει τη σχέση του αφηγητή με την ιστορία και στοχεύει στην ενίσχυση της αληθοφάνειας (παραπομπή σε πηγές και μαρτυρίες).
- ✓ **Παρεμβατική - σχολιαστική:** επιχειρεί με παρεκβατικές παρενθέσεις την υπονόμηση της αληθοφάνειας, την επίδειξη του τεχνηματικού χαρακτήρα και των δομικών προτύπων του κειμένου.
- ✓ **Ιδεολογική:** περιλαμβάνει σχόλια που εκφράζουν την αυθεντία του συγγραφέα.
- ✓ Μπορεί να είναι πρόσωπο της αφήγησης, με πρωταγωνιστικό (δραματοποιημένος) ή δευτερεύοντα ρόλο.
- Η παρουσία του αφηγητή:** λιγότερο ή περισσότερο φανερή:
- ✓ Μπορεί να συμμετέχει στην ιστορία ως: